

**8. Кримінальний процес, криміналістика,
оперативно-розшукова діяльність**

Шульженко А.В.

*старший викладач кафедри правосуддя
юридичного факультету Сумського національного
аграрного університету*

**Процесуальний статус та особливості процесуальної
діяльності експерта і спеціаліста**

Анотація. В статті розглядається походження понять «експерт» та «спеціаліст», участь судового експерта і спеціаліста в кримінальному процесі, а також особливості їх процесуального статусу та статусу їх висновків.

Ключові слова: експерт, спеціаліст, судовий експерт, висновки експертизи, висновки спеціаліста.

Постановка проблеми. Аналіз процесуальних особливостей діяльності експерта і спеціаліста показує, що у зв'язку із введенням у дію останнього Кримінального процесуального кодексу України, основною проблемою залишається визначення єдиної уніфікованої термінології вказаних спеціальностей, а також проблема професійної відповідності експертів і спеціалістів, їх взаємозв'язку під час досудового розслідування у формуванні доказів по матеріалам кримінальних проваджень. Тому актуальним на даний час є визначення ролі експерта і спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями вивчення експертної діяльності експертів та роботи спеціалістів в кримінальному процесі, їх місця в такому процесі, статусу та значення були предметом дослідження Р.С. Бєлкіна, А.І. Вінберга, А.В. Іщенко, М.В. Салтевського, О.П. Сапун, М.Я. Сегай, С.І.

Тихенко, М.Л. Цимбал та інших. Разом з тим питання діяльності експерта та роботи спеціаліста при одних і тих самих рівнях наукових досліджень, але процесуально мають значні відмінності, так і залишаються дискусійними в теорії кримінального процесу.

Мета статті: полягає у дослідженні процесуальний статус експерта та спеціаліста в сучасному кримінальному процесі та місце їх висновків в доказуванні.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи той факт, що використання наукових знань в кримінальному судочинстві лікарів, товаровознавців, оцінщиків тощо відома з давніх часів, і криміналістика, як наука, що вивчає сліди злочину не могла обійти стороною такі знання, оскільки стало зрозуміло, що такі знання можливо застосувати при розслідуванні кримінальних справ. В той же час природні знання людей, про предмети навколишнього світу, які часто застосовуються при вчиненні злочинів, також являють собою цінну інформацію, яка безумовно може бути використана при розкритті та доведенні події злочину. Саме на цій природі і відбувається поділ експертної, тобто наукової діяльності від природних чи інших знань, які отримала людина із свого життєвого досвіду стаючи спеціалістом в своїй сфері. Ось чому, коли ми говоримо про експерта, то в першу чергу маємо на увазі висновки отримані на науковій основі, а коли мова йде про спеціаліста, то ми маємо на увазі знання, які отримала людина на основі свого життєвого досвіду.

Поняття експерт в перекладі з латинської має дві складові. Перша – *expertus*, означає *ex-* зовні, за межами. Друга його частина: *peritus*, перекладається як – перевірений, випробуваний, досвідчений, майстерний чи кваліфікований. Переклад слова *expert* з англійської чи німецької мови має цілий ряд своїх значень, і в кожному окремому випадку воно означає: знаток, критик, спеціаліст, радник, умілець, спецушник, зубр, сюрвайер, сюрвейер, дока, консультант, диспашер, сюрвейтор, рецензент, мастак тощо.

Масив спеціальних знань становить знання, що лежать в основі існуючих наук та технологічних спеціальностей. До спеціальних знань відносяться і ті,

що не охоплюються класифікацією наук та інженерно-технічних спеціальностей, але пов'язані на професійному рівні з будь-якою діяльністю.

Юридична енциклопедія за редакцією Ю.С. Шемшученка визначає термін «експерт» як – компетентна особа, яка має відповідну освіту, кваліфікацію, науковий або практичний досвід, володіє спеціальними знаннями тощо [1, 332].

Українська Радянська енциклопедія трактувала поняття «експерт» — як досвідчену, випробувану, тобто компетентну особу, яка має відповідну освіту, кваліфікацію, науковий або практичний досвід, володіє спеціальними знаннями тощо. Така особа може залучатися до експертної роботи як тимчасово з метою вирішення конкретної проблеми, так і на постійній основі [2, 542]. В цій частині тлумачний словник юридичних термінів за редакцією Гончаренко В.Г. визначає поняття експерта як особу, що володіє спеціальними знаннями й залучається в установленому порядку для проведення експертизи.

Таким чином серед інформаційних джерел публічного характеру відсутній єдиний підхід до поняття та змісту слова «експерт». Немає єдності в цьому питанні і на рівні процесуального законодавства.

Так, Кодекс адміністративного судочинства України зазначає, що експерт - це «особа, яка має необхідні знання та якій в порядку, встановленому цим Кодексом, доручається дати висновок з питань, що виникають під час розгляду справи і стосуються спеціальних знань цієї особи, шляхом дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини у справі» [3, ст. 66].

Цивільний процесуальний кодекс України в зв'язку з цим, поняття експерта трактує як особу, якій доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, і дати висновок з питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери її спеціальних знань (ст. 53 ЦПК України).

В той же час Господарський процесуальний кодекс України взагалі не дає визначення щодо поняття експерта, посилаючись і роблячи відсилку до Закону України «Про судову експертизу» [4, ст. 31].

Найбільш широке і на нашу думку точне поняття слова «експерт» дає ст. 69 Кримінально процесуального кодексу України, яка визначає експерта як особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України "Про судову експертизу" на проведення експертизи, і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Окремі визначення щодо поняття експерта містяться в деяких постановах Кабінету Міністрів України, стосовно окремих видів діяльності, пов'язаних з оцінкою. Так в Постанові Кабінету Міністрів України від 22.07.1998 р. № 1114 «Про затвердження Методики оцінки вартості майна під час приватизації» експерт визначається як юридична особа, яка відповідно до угоди, укладеної з Фондом державного майна, має право на проведення експертної оцінки майна, або це висококваліфікований спеціаліст, який має вищу освіту, відповідну кваліфікацію і професійні знання з питань, що досліджуються, виконує службові обов'язки, пов'язані з провадженням діяльності у відповідній галузі безпосередньо проводить експертизу та несе персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість висновків відповідно до завдання на проведення експертизи (Постанова КМ від 15.07.1997р. №767 "Про затвердження Положення про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю").

В той же час змістовна діяльність експерта найбільш повно визначається Законом України «Про судову експертизу». Так ст. 10 зазначає, що судовими експертами можуть бути особи, що мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу

освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. Таким чином правове забезпечення судово-експертної діяльності визначає на сьогодні експерта з одного боку, як суб'єкта правозастосовчої, а з іншого - наукової діяльності. Спеціаліст же виступає лише як суб'єкт приватної або допоміжної діяльності.

У сучасному законодавстві України змішується поняття експерт і судовий експерт, що робить їх уподібненими, тотожними, що є, на нашу думку, неприпустимим. Судовий – той, хто має відношення до правосуддя, судового процесу. Поняття експерт, яке не пов'язане з правосуддям, знаходиться ближче до поняття «спеціаліст».

Ключовим поняттям терміну «експерт» є поняття «спеціаліст», тому що формується саме на його підґрунті. В етимології – це той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва тощо.

У кримінальному процесі спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду (ст. 71 КПК України).

В процесуальному ракурсі спеціаліст – особа, яка залучається до проведення слідчої дії, володіє спеціальними знаннями і навичками та не зацікавлена в результатах справи.

Але не зважаючи на очевидну подібність не тільки у семантичному змісті експерт і спеціаліст є різними процесуальними суб'єктами, про що свідчить ряд відмінностей їх процесуального статусу. Як експерт може залучатись особа,

внесена до Державного реєстру атестованих судових експертів, стосовно спеціалістів закон такої вимоги не висуває. Спеціаліст не проводить спеціального дослідження для встановлення нового спеціального факту, натомість факти встановлюються спеціалістом шляхом безпосереднього спостереження.

Відмінною рисою цих двох суб'єктів є різна правова оцінка результатів їх практичної професійної діяльності: висновок експерта оцінюється в якості доказу, а висновок спеціаліста в якості доказу не розглядається і тому не включений у перелік доказів у кримінальному процесі. Консультації спеціаліста несуть для суду суто інформативний характер. В якості спеціаліста може бути запрошена будь-яка особа, коло знань або вмінь якої передбачає надання інформації, необхідної у процесі.

Експерт має більш широке коло повноважень, як і несе суворішу відповідальність у випадку невиконання своїх прямих обов'язків, або вчинення незаконних дій, пов'язаних з професійною діяльністю.

У випадку залучення до справи спеціаліста, суд виносить ухвалу, а у особи вимагається надання підтвердження наявності спеціальних знань, підтвердження стажу роботи. Експерт лише пред'являє Свідectво про право заняття експертною діяльністю.

Спеціаліст і експерт є суб'єктами судово-експертної діяльності, які нерозривно пов'язані між собою, беруть участь в одній справі щодо здійснення справедливого правосуддя. Ця діяльність є комплексною і передбачає підготовку до виконання експертами і спеціалістами своїх безпосередніх професійних обов'язків.

М.Я. Сегай називає блоки системи судово-експертної діяльності:

- 1) діяльність держави по правовому забезпеченню судово-експертної діяльності на законодавчих і відомчому нормативно-правовому рівнях;
- 2) діяльність державних органів виконавчої влади, що здійснюють функцію керування судово-експертною діяльністю;

3) діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, що забезпечують організацію і проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах;

4) діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз [5, 25].

За його думкою, необхідно оптимізувати наукову організацію судово-експертної діяльності, в напрямках уніфікації науково-методичної бази, удосконалення методики атестації судових експертів, врегулювання діяльності експерта, який не працює у спеціалізованій державній установі та не перебуває у стосунках з будь-якою іншою організацією.

Одним із значущих напрямків є підготовка судового експерта до виконання його функцій них обов'язків.

На сьогодні судові експерти поділяються на дві категорії: експерти як співробітники державних установ, і недержані експерти, які мають спеціальні знання необхідні для виконання завдань судочинства.

Підготовка судового експерта повинна передбачати:

- базову повну вищу освіту;
- післядипломну освіту (спеціалізація стажування, підвищення кваліфікації і перепідготовка)
- спеціальну освіту за однією з експертних спеціальностей
- самоосвіта [6, 19].

Але, навіть не зважаючи на чітко визначену систему підготовки експертів, на Україні відсутня ступінь магістерської освіти, інтернатури, як якісно нові щаблі отримання спеціальних знань і професійного вдосконалення представників цієї професії. При випуску після закінчення вищого навчального закладу, кожен із майбутніх експертів не орієнтований на один вид конкретної судової експертної діяльності, а має декілька допусків у свідоцтві про право заняття експертної діяльністю, і нетривалий час практики по кожній із них. Це призводить до того, що експерти, які приступають до посади, мають недостатньо глибоку практичну підготовку, поверхнєве уявлення про тонкощі

майбутньої професії, що знижує їх рівень компетенції і перешкоджає максимальній реалізації у своїх професійній сфері.

Закордонний досвід демонструє, що підготовка може бути значно кращою. Так, наприклад, у Німеччині статус експерта особа набуває після приведення до присяги судом. Торговою і Ремісничою палатами Ведуться два загальновідомих реєстру фахівців, які залучаються до справи у якості експерта. У Франції щодо посади експерта передбачені вікові обмеження – від 30 до 70 років, що сприяє досвіду у вказаній сфері. Майбутні експерти теж присягають перед судом щодо сумлінного виконання своїх обов'язків по честі і совісті. В Англії експерт виступає як свідок, але викладає свою професійну думку з приводу спірних питань досліджуваних фактів. Кожна їх сторін може залучити експертизу будь-якій особі, не залежно, де вона працює. Кваліфікація експерта і його дослідження можуть перевірятись під час перехресного допиту.

Вимоги ж до підготовки спеціаліста обмежуються лише базовою вищою освітою і досвідом роботи в певній сфері діяльності.

Практикою судового розгляду кримінальних проваджень встановлено, що судові експерти з приводу одного й того самого питання можуть надавати різні висновки, які можуть знаходитись у суперечці зі змістом щодо один одного. Яким чином приймати такі явища, законодавство не містить чіткого механізму поведінки в таких випадках. Закон України «Про судову експертизу» вказує, що можливе призначення експертизи повторно, додатково, але не роз'яснено, у випадку свідомого умислу спотворення фактів по справі, який вид відповідальності повинна нести винна особа. Яким чином повинні виправлятися помилки у складених експертизах, причиною чого є недостатній професійний рівень, досвід експерта, теж відсутня чітка законодавча регламентація.

Постають також інші питання: яким чином сприймати висновок спеціаліста, який є дослідженням? Як сприймати, якщо КПК не передбачає його як доказ з точки зору інформації, якщо він не суперечить іншим матеріалам справи і встановленим під час досудового розслідування і судового розгляду

фактам? Висновок щодо поставлених питань може бути складений доктором наук, професором, що виключає сумніви суду та інших учасників процесуальної діяльності у його некомпетентності та непрофесіоналізмі, тому що зазначені особи займаються розробкою наукових положень тієї чи іншої галузі, є свого роду експертом даної галузі діяльності, маючи теоретичні і практичні доробки в своїй сфері діяльності. В цьому випадку доречно, на наш погляд, переглянути положення кримінального процесуального кодексу про експертизу як доказ, вважаючи на те, що висновок фахівця у своїй сфері, який має спеціальне наукове знання, може прирівнюватись до експертизи. Також положення про експертизи в Законі України «Про судову експертизу» у ст.10 пропонуємо включити положення про те, що прирівняними до судових експертів можуть бути спеціалісти, які мають спеціальні наукові знання.

Висновки: У зв'язку з сказаним приходимо до висновків, що є потреба в уніфікації визначення терміну «судовий експерт» в правовій системі України для точного визначення поняття у всіх галузях права, пов'язаних із здійсненням правосуддя. Також необхідно надати спеціалістам, які не мають свідомості про право заняття експертною діяльністю, але мають достатній рівень знань і вмінь, на підтвердження якого є отримане ними наукове знання, дати можливість складати експертні висновки. Це створить певну сприятливу конкуренцію серед осіб, які займаються експертною діяльністю, що стимулює їх професійний зріст і вдосконалення, і що буде цілком сприяти відправленню справедливого правосуддя на Україні у частині розгляду експертизи як доказу в системі кримінального процесу.

Література:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: – С. 744.
2. Українська радянська енциклопедія : [в 12 т.] / голов. ред. М. П. Бажан та ін. - [вид. 2-е]. - К.: Голов. ред. Укр. Енциклопедії, 1977-1985. Т. 8: Оленфіни-Поплін. - Київ. - 1982. – С. 542.

3. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]:
Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
4. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]:
Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
5. Сегай М.Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 3: Зб. наук.-практ. матер. (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / Ред. кол.: А. П. Заєць, М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін. – Х.: Право, 2003. – С. 25-32.
6. Клименко Н.І. Щодо питань про компетенцію судового експерта / Н. І. Клименко // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2 (14). – С. 19-23.

Шульженко А.В. Процесуальный статус и особенности процессуальной деятельности эксперта и специалиста.

Аннотация. В статье рассматривается происхождение понятий «эксперт» и «специалист», участие судебного эксперта и специалиста к уголовном процессе, а также особенности их процессуального статуса и статуса их заключений.

Ключевые слова: эксперт, специалист, судебный эксперт, заключение эксперта, заключение специалиста.

Shulzhenko A. Procedural status and features of procedural activity of the expert and specialist.

Summari. In article the origin of the concepts "expert" and "specialist", participation of the judicial expert and specialist in the criminal trial, and also feature of their procedural status and status of their conclusions.

Keywords: expert, specialist, judicial expert, conclusion of the expert, conclusion of the specialist.